

ՅԱՅՎ ԿՈՍՈՅՑԵԱՆ

ՎԱՆ-ՔԱՂԱՔԱՄԻԶԻ
ԱՊՐԻԼԵԱՆ
ԿՈՒԻԽԵՐԸ

ՀԱՅԿ ԿՈՍՈՅԵԱՆ

ՎԱՆ-ՔԱՂԱՔԱՄԻՋԻ
ԱՊՐԻԼԵԱՆ ԿՈՒԻՆԵՐԸ

ՆՈՍՈՅԵԱՆ ՀԱՅԿ

Կ-735 ՎԱՆ—Քաղաքամիջի ապրիլեան կոհիները: Երեանի պետ. համալս., Եր.: Երեանի համալս. հրատ., 1992, 136 էջ:

Գրքույկում շարադրված-քննարկված ևն առաջին համաշխարհային պատերազմի շրջանում վասպուրականի նահանդի, մասնավորապես Վան քաղաքի հայության քաղաքական իրավիճակը, թուրքական կառավարության հայահալած քաղաքականությունը, վանեցիների՝ պայքարի դուրս գալու վճռականությունը, ինքնապաշտպանական կոիվների ընթացքը, կովի բոլոր մանրամասները, ազատամարտիկների սխրանքները, բնակչության գործուն մասնակցությունը և այլն: Այն իրականում 1915 թ. Վանի հերոսական կոիվների ընդգրկուն, հավաստի, փաստերով հարուստ պատմությունն է, գրված մասնակցի և ականատեսի բանիմաց ու հայրենապաշտ գրչով:

ԳՄԴ 63.3(2Հ)52

6 0503020913 92
704(02)-92

ԵՊԼ ՀՀ ՀՀ ՀՀ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Հ Գրադարան

J0156821

173148

АИК КОСОЯН
ІРИЛЬСКИЕ СРАЖЕНИЯ ВАНА
(На армянском языке)
Издательство Ереванского университета
Ереван—1992

Համեւրոպական պատերազմի բռնկումով, Թուրքիան՝ 1914 թ. Յուլիս 21 սուլթանական իրատէով՝ կայսրութեան բոլոր վայրերու մէջ զօրաշարժ յայտարարեց:

Վանի կուսակալութեան մէջ կազմուեցաւ Պատերազմական աւտեան, նախագահութեամբ հազարապետ Քեազիմ պէյի, որ սպայակոյտին կողմէ պաշտօնական յայտարարութեամբ մը նահանգի բոլոր գաւառ-գաւառակները Զինուորական վիճակի մէջ դտնուիլը յայտարարեց: Հետզհետէ պատերուն փակցուեցան՝ իրատէի այն պատճէնը, որ ամբողջ Օսմ. կայսրութիւնը պատերազմական վիճակի մէջ կը դնէր, եւ ապա Վանի սպայակոյտի 10 յօդուածներէ կաղմուած յայտարարութիւնը ու նաեւ պատերազմական նոր տուրքերու բաժանման եւ գանձման մասին երեսփ. Ժողովի եւ Ծերակոյտի կողմէ ընդունուած՝ իրատէով հաստատուած օրէնքը՝ սուլթանի, վարչապետ Սայիտ Փաշայի, պատերազմական նախարար Էնվէրի, ելեւմտական նախարար Ջալիլի եւ ներքին գործոց նախարար Թալէաթի ստորագրութիւններով:

Անմիջապէս կաղմուած Զինուորական պիտոյից Հայթայթիչ մարմինը (թէքալլիֆի Հարպիյէ) սկսաւ գործի: Պահեստի անունով պիտի գրաւուէին մեծաքանակ շաքար, քարիւղ, օճառ, բրինձ, ցորեն, մանիֆաթուրայի ամէն տեսակ ապրանքներ, կաշի, կտաւ, իւղ եւն:

Առաջին իսկ առթիւ կուսակալութեան իւրաքանչիւր գաւառ-ուակը իրրեւ նպաստ պիտի պատրաստէր 200-ական թիթեղ կա-ւորմա (կարմրցած միս) եւ 250-ական օխա (25 փթ.) իւղ. ամէն դիւղ առնուազն 10 ոչխար, ցորեն, դարի, յարդ, խոտ:

Քաղաքի թաղամասերը պիտի տային իւրաքանչիւրը 50 զոյգ գովազայ, 50 զոյգ ձեռնոց, 50 զոյգ շապիկ վարտիկ, 50 բաճկոն, 5 թաղիք, 3 ջիւլ կամ կապերու, 7 սաւան կամ մէղար. աղա ամէն տուն, որ ունէր կթան մը, շաբաթը երկու օր Զինուորական հիւ-ւանդանոցին պիտի տար, կաթ կամ մածուն, որու համար գլխա-ւոր հրապարակներու վրայ դրուած էին մեծ կաթսաներ. ամէն քաղաքացի որոշեալ օրերուն հոն պիտի տանէր իր աւալիք կաթը կամ մածունը:

Յուլիս 22-ը առաջին օր ըլլալով՝ Վանի ամբողջ շուկան որինական թալանի մատնուեցաւ զինուորական պիտոյքներ-նուելներ ստանալու անուան տակ: Սուինաւոր զինուորներ պա-հակ դրուեցան շուկայի բոլոր անկիւնները, թաղերու մէջ: Պի-տոյքներ հայթայթող մարմնի կողմէ յանձնախումբը ներս մտաւ դրաւելու ամէն կարգի ապրանքներ: Սա արդէն շարունակական դարձաւ եւ կրկնուեցաւ ամէն օր: Փակ խանութներն անգամ բռնի բացուեցան: Համալներով, կառքերով սկսեցին կրել, ամբարները կնքուեցան:

«Բոլոր անոնք, որոնք իրենց ապրանքները կը փախցնեն կամ կը ծածկեն, պիտի յանձնւին Պատերազմական Ատեանին, իսկ ապիկարութիւն ցոյց տուող պաշտօնեաները իսկոյն պաշ-տօնանկ պիտի ըլլան»—յայտարարուեցաւ կուսակալութեան կող-մէ:

Յուլիս 25-ին, իրրեւ զօրահաւաքի անմիջական հետեւանք, Վանի Պատերազմական Ատեանը գէնքի տակ կանչեց քսան տա-րեկանէն մինչեւ քսուասուն հինգ տարեկանները, մարգաւծ եւ ոչ մարգուած զինուորցուներ, որոնք արձանագրուելու էին կա-

Նոնաւոր վաշտերու, սահմանապահ գունդերու եւ ժանտարմրիի կազմի մէջ։ Ասոր ենթակայ էինք եւ հայերս։

Այս հանգամանքը ամենքէն. աւելի տագնապի մատնեց հայ ժողովուրդը, որուն մէկ անգամէն կը պարտապրուէր զէնքի տակ գործօն ծառայութեան մտնել, մանաւանդ 25—45 տարեկանները, որոնք տարիներ շարունակ զինուորական սուրբ վճարած լլալով, իսպառ անվարժ էին զինուորական կեանքին։ Բայց եւ այնպէս խուռանքամ դիմեցին արձանագրուելու։ 20—25 տարեկանները կանոնաւոր վաշտերու մեջ անցան, իսկ միւսները Սէյար (շարժուն) եւ Սապըթ (հաստատուն) նորակազմ գունդերու մէջ առնուեցան։

Քաղաքացի հայերը զօրաշարժի երկրորդ շաբթուն մեծ ցոյցով Արամի առաջնորդութեամբ զինուորական պաշտօնատան տուած լեցուեցան արձանագրուելու։ Քաղաքի օրինակին հետեւցան եւ գիւղերը, որոնք թողած ամառնային եռուն աշխատանքները՝ և լած հրաւէրին պատասխանելու ելան։

Կեանքը կանգ առաւ թէ՛ քաղաքի եւ թէ՛ գիւղերու մէջ։

Հաղարներու հասնող արհեստաւորներ՝ հիւս, որմնադիր, դերձակ, երկաթագործ, պղնձագործ, ոսկերիչ, թիթեղագործ եւ այլն համապատասխան աշխատանքներու անցան բանակի համար։ Տեղական կառավարութիւնը, օգտուելով ձրիաբար աշխատող ձեռքերէն, մեծ տոկոսով զանոնք զբաղեցուց պետական զանազան շէնքերու վրայ. օրինակ, աւարտեցան երկու մզկիթներ, քաղաքապետարանը, Արհեստագիտական դպրոցը, Զինուորական հիւսնդանոցը, նորակառոյց թուրքական իգական սեոփ դպրոցական խոշոր հաստատութիւնները, իթթիհատի Կլիւբը եւ նման այլ ձեռնարկներ։

Դերձակներու խոշոր մաս մը երկար ամիսներ՝ իրենց մերենանիրով աշխատեցան զինուորական հսկողութեան ներքեւ կարելու գրաւուած ապրանքներէն հառուստներ, ճերմակեղէններ

բանակի համար: Հայ բժիշկներ անխտիր զործի մտան դինուու-
րական շարժուն բանակներուն մէջ:

* * *

Այս կերպ սկսուած զօրաշարժը իր լուլոր հետեւանքներով
գերազանցապէս կը ծանրանար հայ ժողովուրդի ուսին՝ թէ քա-
ղաքացի, թէ գիւղացի: Տնտեսապէս եւ բարոյապէս ուժգին տու-
ժողները հայերն էին քան թուրքերը:

Քրդութիւնը իր նախկին դրութեամբ սկսու ա՛լ աւելի զինու-
իլ միայն իր բնակավայրին մէջ. որեւէ կերպ կարծես զղալի շէր
ըլլար անոր համար զօրաշարժը, եւ զուցե նպաստաւոր ալ
եղաւ, քանի որ Համիսէէ կաղմակերպութիւնները իւրաքանչիւրը
իր շրջանի մէջ կը մնային, աղատ սանձարձակ՝ զիրծ զինուոր-
սկան գործօն պարտաւորութենէ եւ կարգապահութենէ:

Վանի կուսակալ՝ Թահսին պէյը իր անձնական յատկու-
թիւններու շնորհիւ զօրաշարժէն առաջ յաջողած էր կոսսակա-
յութեան զանազան տարրերու համակրանքին արժանանալ: Թէ՛
քրիստոնեայ, թէ՛ մահմետական ժողովուրդները անոր մէջ կը
տեսնէին, իր պակասութիւններու հետ մէկտեղ, թուրք պետա-
կան պաշտօնեայի մը այն առաւելութիւնները, որ կը ջանար
հաւասար վերաբերմունք ցոյց տալ հայ, թուրք, քիւրդ ժողո-
վուրդներուն իրառնքներուն: Թէ՛ կրթական, թէ՛ հողային խըն-
դիրներու եւ թէ՛ աւազակային դրութիւնը պատժելու մէջ բաւա-
րարօրէն ըրած իր ջանքերը՝ ժողովրդականանալու տրամադրու-
թիւն ստեղծեցին: Ահա Թահսին պէյ, զօրաշարժի ընթացքին
նոյն վերաբերմունքը երեւան բերեց, եւ ժողովուրդը աստիճա-
նաբար կ'աշխատէր ընտելացնել ստեղծուած պայմաններու հետ,
առանց խիստ եւ անհաճոյ երեւոյթներ յառաջ բերելու:

Կառավարութեան ուժն ու ուշադրութիւնը կլանուած էր զի-

նուորական պատրաստութեամբ, միայն մէկ աշխատանք—բանակ եւ անոր պարէն:

Թէեւ թուրքիան չէզոքութիւն յայտարարած էր, բայց ամբողջ գործերը եւ պատրաստութիւնները ակներեւ կը ցուցնէին կարծես, որ ան արդէն պատերազմի մէջ է: Միանգամայն կը դուայինք, թէ Օսմ. կառավարութիւնը մօտիկ ապագային կոռու դաշտը պիտի նետուի: Հեռագրական գործակալութեան հեռագրալարերու մէջ վարագուրուած կ'երեւային Գերմանական դաւեր, գերմանասէր ձգտումներ եւ թունալից դժգոհանք Համաձայնութեան պիտութիւններու դէմ:

Գերմանական երկու գրահաւորներ՝ Կէօպէն եւ Պրէսլաու, յուլիս 30-ին Միջերկրականէն ապաստանեցան Պոլիս, որպէս թէ Թուրքիան զանոնք 40 միլիոն մարկով գնած էր: Իսկ Օգոստոս 26-ին կայսրութեան բոլոր անկիւններուն մէջ եւրոպական պետութեանց առանձնաշնորհումները՝ Քափիթիլասիօնները ջնջուած յայտարարուեցան:

Հայաստանի բարենորոգման մարզաններէն Հոփ որ օգ. 4-ին «անպաշտօն»՝ ընդունելութեամբ Վան հասաւ, օգ. 14-ին ներքին գործոց նախարար Թալէաթ պէյի հեռագրով յետ կանչուեցաւ Պոլիս: Միեւնոյն ատեն Վանէն 11-րդ զօրաբաժինը սեպ. 14-ին պատրաստութեամբ մեկնեց դէպի Կովկասեան սահման՝ Դութաղ: Իսկ Պոլսէն հետզհետէ կը հասնէին իթթիհատական զանազան գործիչներ, գլխաւորութեամբ նաշի պէյի, որոնք շեթայախումբեր կազմած՝ կ'անցնէին Պարսից սահմանագլուխ, ոմանք Պարսկաստան պրօպագանտի:

Այս բոլոր անցուդարձերը եւ երեւոյթները տեսնելով կը նախաղայինք պատերազմի արհավիրքները եւ կը տեսնէինք ինքդինքնիս անստոյգ, մռայլ ապագայի մը հանդէպ:

Արդարեւ, երբ եւրոպական պետութիւնները պատերազմով պրաղված էին, թուրք կառավարութիւնը կը զգար ինքզինք շա-